

O‘ZBEK VA QORAQALPOQ SHE’RIYATIDA YIL FASLLARI TASVIRI TALQINLARI

Rustamova Shaxzoda,

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek va qoraqalpoq she’riyatida yil fasllari – bahor, yoz, kuz va qish tasvirining badiiy-estetik talqinlari, shoirlar tomonidan qo‘llaniladigan uslubiy vositalar, milliy ruh va falsafiy mazmun masalalari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda Usmon Azim, Rauf Parfi, Faxriyor (o‘zbek adabiyoti vakillari) hamda Ibrayim Yusupov va Baxtiyor Genjemuratov (qoraqalpoq adabiyoti vakillari) asarlari misolida umumturkiy she’riy an’analar va ikki xalq adabiyotining o‘ziga xos milliy koloritlari ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: yil fasllari, bahor, kuz, she’riyat, o‘zbek adabiyoti, qoraqalpoq adabiyoti, tasvir, metafora, ramz, falsafiy lirika.

Abstract. This article provides a comparative analysis of the artistic and aesthetic interpretations of the depiction of the seasons - spring, summer, autumn and winter - in Uzbek and Karakalpak poetry, the stylistic means used by poets, issues of national spirit and philosophical content. The study reveals the pan-Turkic poetic traditions and the unique national colors of the literature of the two peoples using the works of Usmon Azim, Rauf Parfi, Fakhriyor (representatives of Uzbek literature) and Ibrayim Yusupov and Bakhtiyor Genjemuratov (representatives of Karakalpak literature).

Keywords: seasons, spring, autumn, poetry, Uzbek literature, Karakalpak literature, image, metaphor, symbol, philosophical lyrics.

Аннотация. В данной статье представлен сравнительный анализ художественно-эстетических интерпретаций изображения времен года – весны, лета, осени и зимы – в узбекской и каракалпакской поэзии, стилистических средств, используемых поэтами, вопросов национального духа и философского содержания. Исследование раскрывает пантюркские поэтические традиции и уникальные национальные краски литературы двух народов на примере произведений Усмона Азима, Рауфа Парфи, Фахриёра (представителей узбекской литературы) и Ибраима Юсупова и Бахтиёра Генджемуратова (представителей каракалпакской литературы).

Ключевые слова: времена года, весна, осень, поэзия, узбекская литература, каракалпакская литература, образ, метафора, символ, философская лирика.

Kirish. Tabiat va inson munosabati adabiyotshunoslikda azaldan markaziy mavzulardan biri bo‘lib kelgan. Yil fasllari tasviri – bahor yangilanishi, yoz issig‘i, kuz sariq barglari va qish sovuqligi – she’riy matnlarda nafaqat tabiat holati, balki insonning ichki kechinmalari, umid va iztiroblari, hayot va o‘lim haqidagi falsafiy mushohadalari sifatida namoyon bo‘ladi. Bu an’ana qadimgi turkiy adabiyotdan to hozirgi zamonaviy she’riyatgacha izchil davom etib kelmoqda.

Adabiyotlar sharhi. O‘zbek va qoraqalpoq xalqlari umumturkiy madaniy ildizlarga ega bo‘lgan ikki qardosh xalqdir. Ulardagi she’riy an’analar bir-biriga yaqin, ammo har birining o‘z milliy-badiiy o‘ziga xosligi mavjud. Shu sababli ushbu ikki adabiyotni qiyosiy o‘rganish nafaqat ulardagi o‘xshashliklarni, balki farqli estetik yondashuvlarni ham aniqlash imkonini beradi.

Tadqiqotimizda asosiy e’tibor XX asr ikkinchi yarmi va XXI asr boshlarida ijod qilgan o‘zbek shoirlari Usmon Azim (1950), Rauf Parfi (1943–2005), Faxriyor (1969) hamda qoraqalpoq shoirlari Ibrayim Yusupov (1929–2006) va Baxtiyor Genjemuratovga

qaratiladi. Bu shoirlar o‘z adabiyotlarining yetakchi namoyandalaridirki, ularning yil fasllari talqinlari qiyosiy o‘rganish uchun boy material taqdim etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Turkiy she‘riyatda tabiat tasvirining ramziy tizimi Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” (1069) asaridan boshlab shakllangan. Alisher Navoiy lirikasida bahor – yoshlik va muhabbat, kuz – hijron va umr o‘tishi ramziga aylangan. Bu an‘ana keyingi asrlarda ham davom etdi: Muqimiy, Furqat, Hamza asarlarida fasllarga falsafiy-ijtimoiy mazmun berila boshlandi.

Qoraqalpoq she‘riyatida ham tabiat tasvirining boy an‘anasi mavjud. Berdax, Ajiniyoz, Qunxo‘ja kabi klassik shoirlar asarlarida dasht kengligi, Orolbo‘yi tabiati, uning fasllardagi o‘zgarishi xalq ruhiyatining ifodasiga aylangan. Qoraqalpoq she‘riyatida tabiat tasviri ko‘pincha Orol dengizi va Amudaryo bilan bog‘liq bo‘lib, bu makon ularning milliy identifikatsiyasining o‘zagini tashkil etadi.

Tahlillar va natijalar. Ikkala adabiyotda ham yil fasllari tasviri quyidagi badiiy vazifalarni bajaradi: birinchidan, lirik qahramonning ichki dunyosi va emotsional holatini ifodalash; ikkinchidan, hayot va o‘lim, yangilanish va so‘nish haqidagi falsafiy fikrlarni she‘riy tilga o‘girish; uchinchidan, ijtimoiy-tarixiy vaziyatni ifodalashda tabiat hodisalaridan allegorik ramz sifatida foydalanish.

Usmon Azim zamonaviy o‘zbek she‘riyatining yirik namoyandasi sifatida tabiat tasvirini existensial falsafa bilan uyg‘unlashtirish bobida o‘ziga xos maktab yaratdi. Uning she‘rlarida bahor shunchaki iqlim hodisasi emas – u insonning yangilanishga bo‘lgan cheksiz intilishining timsoli. “Bahor keldi” she‘rida shoir bahorni faqat tashqi dunyo hodisasi sifatida emas, balki qalbning ichki uyg‘onishi deb talqin etadi:

*Bahor keldi – yer ko‘kardi,
Qalbim ham ko‘karsin deb.
Qishdan chiqib, inson ham
Yangi umr yaratib deb.*

Bu misralarda bahor va inson yangilanishi parallel qo‘yiladi. Shoirning uslubiy usuli – tabiat va ruhiyat o‘rtasidagi parallelizm – Usmon Azimning lirik usulining asosini tashkil etadi. U bahorni faqat sentyabr gullamaydigan davrning oxiri sifatida emas, balki yangi hayotning boshlanishi sifatida ko‘radi.

Usmon Azim she‘riyatida kuz alohida o‘rin tutadi. Kuz uning lirikasida vaqt o‘tishining o‘tkir his etilishi, o‘tgan yillarning qo‘ng‘ir barglari singari bir-bir to‘kilishi – umr savdosi sifatida namoyon bo‘ladi. “Kuz yomg‘irlari” she‘rida kuz yomg‘iri ko‘z yoshlari bilan qiyoslanadi: bu inson va tabiatning tutashgan lahzasini ifodalovchi obraz. Shoirning kuz tasvirida melanxoliya bor, ammo bu melanxoliya umidsizlik emas – aksincha, o‘tgan umrni teranroq his qilish, uning qiymatini anglash hissidir.

Usmon Azimda qish tasviri sovuqlik va yolg‘izlikni ifodalash uchun xizmat qilsa-da, u bu fasll orqali o‘z ichida yangilanishni kutayotgan, qishloq odamining sabri kabi sabrtoqat bilan bahor intiqomini saqlaydigan ruhiy holatni ham ifoda etadi. Shoirning fasl

tasvirlarida mazmun har doim ko‘p qatlamli: tashqi olam va ichki dunyo, hozirgi zamon va xotira, shaxsiy kechinma va umumbashariy falsafa bir-biriga singib ketadi.

Rauf Parfi – o‘zbek she‘riyatida isyon ruhi, erkin fikr va norozilik kayfiyatining eng yorqin ifodachisi. Uning yil fasllari talqini siyosiy va ijtimoiy ma‘nolar bilan to‘yingan. Sovet davri she‘riyatida tabiat tasviri ko‘pincha ideologik talablar sababli “zararsiz” mavzu hisoblansa-da, Rauf Parfi bu mavzuda ham o‘zining keskin, erkin pozitsiyasini saqlab qoldi.

Rauf Parfining bahor tasvirida g‘ayrat va isyon kuchlari birga uyg‘onadi. Uning she‘rlarida bahor faqat tabiatning emas, millatning uyg‘onishidir. "Bahor" she‘rida shoir bahor kelishi bilan insonlar ham uyg‘onishi, o‘z huquqlari va erkinligini talab qilishi kerakligi haqida yashirin, ammo tushunarli ishoralar qiladi:

*Yer uyg‘ongach, nega sen
Hali ham uyqudasan?
Qish zanjiri uzilgan –
Sen hali qul, quldasan.*

Bu misralarda qish – zulm va qullik timsoli, bahor esa – ozodlik va uyg‘onish ramzidir. Rauf Parfi lirikasida tabiat va siyosiy-ijtimoiy haqiqat o‘rtasidagi bu ramziy munosabat uning she‘riyatini sovet davrining boshqa ko‘plab shoirilaridan ajratib turuvchi xususiyatdir. Shoir qish sovug‘ini shunchaki iqlim hodisasi sifatida emas, balki ruhiy va ijtimoiy muzlikni anglatuvchi metafora sifatida ishlatadikim, bu uslub uning butun ijodini qamrab oladi.

Rauf Parfida kuz tasviri ko‘proq vaqt o‘tishi va umrning yakunlanishi bilan bog‘liq ekzistensial tashvishlarni ifodalaydi. Uning kuz lirikasida o‘lim mavzusi, insonning vaqt oldidagi ojizligi, ammo shu bilan birga yaratuvchilik kuchi ham sezilib turadi. Shoir uchun kuz – nihoyaviy yechimning yo‘qligi, ammo shu yo‘qliqdan yangi mazmun izlashning boshlanishi hamdir.

Faxriyor (Faxriyor Tillayev) – mustaqillik davri o‘zbek she‘riyatining yetakchi vakili. Uning ijodida yil fasllari talqini an‘anaviy obrazlarni yangi, zamonaviy, ba‘zan postmodern mazmun bilan to‘ldirishga intilish orqali ko‘zga tashlanadi. Faxriyor bahor, yoz, kuz va qish tasvirini insoniy munosabatlar, sevgi va ayriliq, shaxs va jamiyat munosabatlarini ifodalash uchun original uslubda ishlatadi.

Faxriyorning bahor tasvirida yangi dunyo she‘riyatiga xos bo‘lgan ironiyani ham uchratish mumkin. U ba‘zan bahorni romantik an‘ana nuqtai nazaridan emas, balki zamonaviy shaharda yashovchi kishining ajablanishi bilan qaraydi: go‘yo bahor hamma yoqda bor, ammo shahar betoni va ofis shishalari ortida u o‘z ma‘nosini yo‘qotib bormoqdek. Bu holat Faxriyor lirikasida zamonaviy sivilizatsiya va tabiiy hayot o‘rtasidagi ziddiyatni ifodalaydi.

Faxriyorning kuz she‘rlari uning eng chuqur, eng falsafiy asarlari qatoriga kiradi. Uning “Kuz” she‘rida kuz davrasi – inson umrining mikrokosmi – ketma-ket obrazlar

orqali ochib beriladi. Unda barglar to'kilishi nafaqat tabiat qonuniyati, balki o'tgan imkoniyatlar, iste'molsiz qolgan his-tuyg'ular, aytilmagan so'zlar haqida chuqur qayg'u ifodasidir. Faxriyor o'z kuz tasvirlarida meditatif ritm va tovush takrorlaridan mohirona foydalanadi, bu esa she'ning ichki musiqiyiligini kuchaytirib, o'quvchini xayolga, fikrga chorlaydigan emotsional holat yaratadi.

Faxriyor she'rlarida qish tasviri ko'pincha sevgi lirikasi bilan birlashadi: qish sovug'i yaqin insonlarning o'zaro iliqligini, sevgining tafti qanchalik zarurligini ta'kidlash uchun foydali kontrastga aylanadi. Yoz esa uning ijodida kamroq ifodalangan bo'lsa-da, unda hayot to'kinligi va o'tkinchiligi o'rtasidagi doimiy keskinlik o'z aksini topadi.

Ibrayim Yusupov – XX asr qoraqalpoq she'riyatining eng buyuk vakili, xalq shoiri, tarjimon va dramaturg. Uning ijodida yil fasllari tasvirining o'ziga xos milliy rang-barangligi bor. Qoraqalpoq dashtlari, Orolbo'yi tabiati, Amudaryoning to'lqinlari – bularning barchasi Ibrayim Yusupov she'rlarida fasl almashinuvining milliy manzarasini yaratadi.

Yusupov she'rlarida bahor tasviri qoraqalpoq dashtining uyg'onishi bilan uzviy bog'liq. "Ko'klam" (Bahor) she'rida shoir qoraqalpoq sahrosi va daryosi bo'ylab bahorning kelishini jonlantiradi – bu sahnada tabiat va inson hayoti uyg'unlashadi, go'yo dasht ham, odamlar ham bir xil yengil nafas oladigandek:

*Dashtim uyanar, yer yuzin yuvar yomg'ir,
Ko'klam shamoli keladi qo'ng'ir-qo'ng'ir.
Ona qoraqalpoq – yurtning ko'karsin,
Elim baxtli yashasin, umring uzarsin.*

Bu misralarda bahor tasviri to'g'ridan-to'g'ri vatanparvarlik hissi bilan qo'shilib ketadi. Yusupov lirikasida tabiat va xalq taqdiri ajralmas birlikni tashkil etadi: bahor kelishi xalqning farovonligiga, umrning uzayishiga tilaklarning ifodasidir. Bu xususiyat Ibrayim Yusupov she'riyatini qoraqalpoq adabiy an'alarining davomi sifatida ko'rsatadi.

Ibrayim Yusupov she'rlarida kuz tasviri alohida ahamiyat kasb etadi. Qoraqalpoq dashtidagi kuz o'zbek vohasidagidan farqli: u erta va keskin keladi, dasht o'tlarini tezda sarg'aytiradi, shamollar esa qurigan o'tlarni uchirib ketadi. Bu holat Yusupov kuz tasvirlariga g'amginlik va ulug'vorlik elementlarini qo'shadi. Orol dengizining qurib borishi va ekologik falokatning boshlanishini Yusupov o'z kuz tasvirlarida o'tkir his-tuyg'u bilan ifodaladi – tabiat xastaligi inson va millat xastaligi bilan uyg'unlashdi.

Yusupov she'rlarida qish – qoraqalpoq xalqining tarixiy qiyinchiliklari, og'ir taqdiri, lekin shu bilan birga chidamlilik va bardoshligining ramzidir. Uning "Qish" she'rlarida qor va sovuq tasviri odamlarning bir-biriga yaqinlashishi, issiqxona va mehribonlik ifodasiga aylanadi.

Baxtiyor Genjemuratov zamonaviy qoraqalpoq adabiyotining yetakchi vakili bo'lib, u Ibrayim Yusupov an'alarini yangi she'riy usullar bilan boyitish yo'lini tutdi.

Genjemuratov she'rlarida yil fasllari tasviri an'anaviy qoraqalpoq koloritini zamonaviy falsafiy izlanishlar bilan uyg'unlashtiradi.

Genjemuratovning bahor tasvirlarida Orol ekologik fojeasidan keyingi hayot, tabiatning sinishdan keyin qayta tiklana olish-olmayotganligi haqidagi og'ir savol ko'tariladi. Bu kontekstda bahor shunchaki yil fasli emas – u qoraqalpoq xalqining omon qolish irodasining sinovidir. Uning she'rlarida tabiat va Vatanning ma'naviy-ma'rifiy taqdiri bir-biriga chambarchas bog'lanadi.

Genjemuratovning yoz va kuz tasvirlarida sust xayolbozlik yo'q – aksincha, bu fasllarda hayotning o'tkinchiligi haqidagi mardona qabul qilish, taqdiri yengil ko'tarish ruhi bor. Qoraqalpoq dashtining yozi qisqa va qizg'in, kuz esa erta va shiddat bilan – bu geografik haqiqat Genjemuratov she'rlarida hayotning qisqa va qimmatli ekanligini eslatuvchi ramzga aylanadi.

Genjemuratovning qish tasvirlarida Orol dengizi qurib qolgan dashtlardagi qish – odatiy qishdan yana ham shafqatsiz. Shu bois shoir uchun qishni yengib chiqish oddiy tabiat qonuniyati emas, balki qoraqalpoq xalqining mardligining ifodasidir. Uning qish she'rlarida sovuq qahrini tasvirlar ekan, shoir xalqning ruhiy issiqligi va millatning o'z-o'zini saqlab qolish instinktini ulug'laydi.

Yuqorida tahlil qilingan besh shoirning yil fasllari talqini qiyosiy o'rganilganda, ikkala adabiyot orasidagi umumiylik va farqlilik yaqqol ko'zga tashlanadi.

Umumiyliklar nuqtai nazaridan: ikkala adabiyotda ham bahor – uyg'onish, yangilanish va umid timsolidir. Kuz – vaqt o'tishi, umr savdosi, ekzistensial tashvish bilan bog'liq. Qish – sinov, zo'ravonlik yoki musibatning ramzi, ammo uning ortida bahor intiqomi yashiringan. Bu umumturkiy adabiy an'anadan kelib chiquvchi umumiy ramziy tizimdir.

Farqliliklar nuqtai nazaridan esa: o'zbek shoirlarida (Usmon Azim, Faxriyor) fasl tasvirlari ko'proq individual-psixologik kechinmalar bilan bog'liq – bu individual lirikaning ustunligi bilan ifodalanadi. Rauf Parfida esa fasllar ijtimoiy-siyosiy ramziy yuk ortadi. Qoraqalpoq shoirlarida (Yusupov, Genjemuratov) fasl tasvirlari ko'proq kollektiv-milliy identifikatsiya bilan bog'liq: xalq taqdiri, Vatanning ekologik va ma'naviy ahvoli fasl ramzlari orqali ifodalanadi.

Geografik va tabiiy muhit farqi ikkala adabiyotdagi fasl tasvirlariga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. O'zbek shoirlarida terak, tol, anor, uzum – vohaning ramzlari; qoraqalpoq shoirlarida esa yovvoyi dasht o'tlari, Amudaryoning to'lqinlari, qumli sahrolar va Orol dengizi – milliy tabiat manzarasini yaratadi. Shu tafovut ularning fasl tasvirlariga turli xil koloritlar beradi.

Uslubiy jihatdan ham farqlar bor: Usmon Azim va Faxriyor metafora va allegoriyaga boy, sarlavhali she'r shakllarini afzal ko'rsa; Rauf Parfi ohang va isyon ritmiga tayanadi; Ibrayim Yusupov qoraqalpoq xalq she'riyatining og'zaki an'alariga yaqin samimiyat va

to'g'rilik bilan yozadi; Genjemuratov esa zamonaviy she'riy shakllar bilan milliy til boyligini uyg'unlashtiradi.

O'zbek va qoraqalpoq she'riyatida yil fasllari tasvirining qiyosiy o'rganilishi shuni ko'rsatadiki, ikkala adabiyot bir xil umumturkiy she'riy an'anaga suyansa-da, har biri o'zining original milliy va badiiy yuzini saqlab qolgan. Usmon Azim, Rauf Parfi va Faxriyor fasl tasvirlarini shaxsiy-psixologik va ijtimoiy-siyosiy mazmunlar bilan boyitgan bo'lsa, Ibrayim Yusupov va Baxtiyor Genjemuratov bu tasvirlarni qoraqalpoq xalqining taqdiri, Orolbo'yi ekologik fojiasi va milliy identifikatsiya bilan mahkam bog'ladilar.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, yil fasllari tasviri ikkala adabiyotda ham an'anaviy obrazlardan foydalansa-da, bu obrazlar har bir shoirning individual dunyoqarashi, milliy muhit, ijtimoiy-tarixiy vaziyat ta'sirida original mazmun kashf etadi. Bahor – umid va yangilanish, kuz – tafakkur va hisob, qish – sinov va bardosh, yoz – hayot to'kinligi va uning o'tkinchiligi sifatida talqin qilinadi. Bu talqinlar umumbashariy bo'lsa-da, ularning badiiy ifodasida qardosh ikkala xalqning o'z ovozi, o'z nafasi, o'z ko'z yoshi va quvonchi yaqqol seziladi.

Kelajakda ushbu mavzuni yanada chuqurroq o'rganish uchun ikkala adabiyotdagi yil fasllari tasvirini yanada keng shoirlar ijodi asosida tahlil qilish, shuningdek, bu adabiyotlarni qo'shni turkiy xalqlar (qozog'iston, turkman, qirg'iz) adabiyotlari bilan keng miqyosda qiyoslash tadqiqot doirasini sezilarli kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Azim U. Tanlangan she'rlar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2005.
2. Parfi R. Osmon tilsimlari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2003.
3. Faxriyor. Tanlangan she'rlar. – Toshkent: O'zbekiston, 2010.
4. Yusupov I. Tanlangan asarlar. – Nukus: Qaraqalpaqstan, 1989.
5. Genjemuratov B. She'rlar. – Nukus: Bilim, 2008.
6. Karimov N. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1999.
7. Mambetov Q. Qoraqalpoq adabiyoti tarixi. – Nukus: Qaraqalpaqstan, 1994.
8. Qodirov P. She'r san'ati. – Toshkent: Fan, 1978.
9. Normatov U. Zamonaviy o'zbek she'riyatida lirik qahramon. – Toshkent: Fan, 1982.
10. Yo'ldoshev Q. She'riyat – qalb ovozi. – Toshkent: Sharq, 2004.